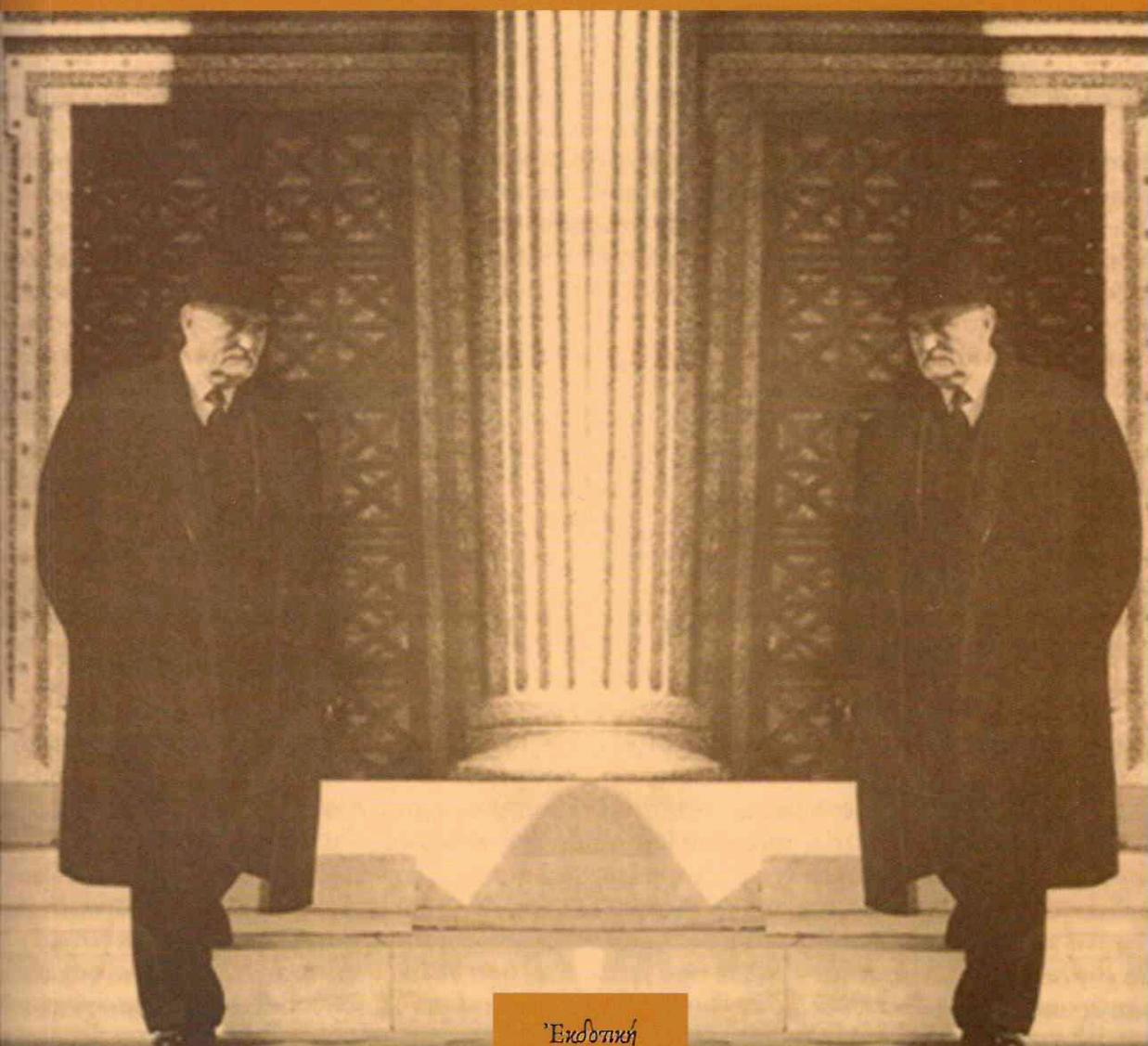

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΘΕΟΛΟΓΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΒΟΛΟΥ
Θεολογικές προσωπογραφίες - 1

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Ν. ΤΡΕΜΠΕΛΑΣ

μεταξύ παράδοσης και άνανέωσης, μεταξύ ἐπιστήμης και ιεραποστολῆς

Έκδοπική
Δημιτριάδης

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Ν. ΤΡΕΜΠΕΛΑΣ
Μεταξύ παράδοσης και ἀνανέωσης, μεταξύ ἐπιστήμης
και ἵεραποστολῆς

Σχεδιασμός έξωφύλλου: Θρασύβουλος Καλαϊτζίδης,
Κωστής Δρυγιαννάκης

Έπιμελεια: Δημήτρης Μπαλτάς

Έκδοτική παραγωγή: ΔΟΜΗ Ν. Σαμπαζιώτης-Ά. Ιορδάνου Ο.Ε.

© Έκδοτική Δημητριάδος
Άκαδημία Θεολογικών Σπουδῶν Βόλου
Συνεδριακό Κέντρο Θεσσαλίας
Μελισσάτικα, Βόλος

Τηλ. 24210. 93553, 93572, 93573, fax 24210. 77115
Ταχυδρομική Διεύθυνση: Τ.Θ. 1308, Τ.Κ. 38001 Βόλος
www.ekdotikidimitriados.org • www.acadimia.org
e-mail: ekdotiki.dimitriados@acadimia.org • info@acadimia.org

ISBN: 978-618-82128-4-8

ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΣ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Ν. ΤΡΕΜΠΕΛΑΣ

Μεταξύ

παράδοσης και ἀνανέωσης,

μεταξύ

ἐπιστήμης και Ἱεραποστολῆς

Εἰσαγωγή - Ἐπιμέλεια

Νικόλαος Ἀσπρούλης

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	9
ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΑΣΠΡΟΥΛΗ <i>Π.Ν. Τρεμπέλας (1886-1977). Ἐνας προ-νεωτερικός μετα-πατερικός δρθόδοξος θεολόγος τοῦ 20οῦ αἰώνα</i>	15
ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΚΟΤΤΑΔΑΚΗ <i>Πνευματική καί ἐπιστημονική διαδρομή τοῦ Παναγιώτη Τρεμπέλα</i>	47
ΙΩΑΝΝΗ ΚΑΡΑΒΙΔΟΠΟΥΛΟΥ <i>«Ἴησος ὁ ἀπό Ναζαρέτ» τοῦ Π. Τρεμπέλα καί οἱ σύγχρονες ἀναζητήσεις τοῦ ιστορικοῦ Ἰησοῦ</i>	59
ΧΡΗΣΤΟΥ ΚΑΡΑΚΟΛΗ <i>Τά καινοδιαθηκά ὑπομνήματα τοῦ Π. Τρεμπέλα.....</i>	71
ΣΤΑΥΡΟΥ ΖΟΥΜΠΟΥΛΑΚΗ <i>‘Ο Π. Τρεμπέλας ὡς μεταφραστής τῶν βιβλικῶν κειμένων</i>	85
π. ΑΝΤΩΝΙΟΥ ΠΙΝΑΚΟΥΛΑ <i>Θεωρία καί πράξη τοῦ κηρύγματος τοῦ Π. Τρεμπέλα</i>	107
ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ ΚΑΛΑΪΤΖΙΔΗ <i>‘Ο Π. Τρεμπέλας ὡς ἔκδότης λειτουργικῶν κειμένων. Μία ἀξιολόγηση τοῦ ἔργου του</i>	123
π. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΤΖΕΡΠΟΥ (†) <i>‘Η συμβολή τοῦ Π.Ν. Τρεμπέλα στήν ἀναζωπύρωση τῆς λειτουργικῆς ζωῆς στήν Ελλάδα</i>	161
ΓΙΩΡΓΟΥ ΒΛΑΝΤΗ <i>Τό ἀπολογητικό ἔργο τοῦ Παναγιώτη Τρεμπέλα</i>	181

Χρήστου Καρακόλη

Τά καινοδιαθηκικά ύπομνηματα τοῦ Π. Τρεμπέλα

Ο Παναγιώτης Τρεμπέλας ἀσχολήθηκε ἐνδελεχῶς μέ δὲ διους τούς κλάδους τῆς Θεολογίας, καὶ ὅχι μόνο μέ τὸν πρακτικὸν κλάδο, τὸν δποῖο κατ' ἔξοχὴν διακόνησε ὡς Τακτικὸς Καθηγητής στὴν ἔδρα τῆς Πρακτικῆς Θεολογίας (Κατηχητικῆς, Λειτουργικῆς καὶ Ἐκκλησιαστικῆς Ρητορικῆς).¹ Συνέγραψε λοιπόν καὶ ἔρμηνευτικές μελέτες, καθὼς ἐπίσης καὶ ἔρμηνευτικά ύπομνηματα. Εἰδικά στὰ ύπομνηματά του ἐπὶ τῶν βιβλίων τῆς Καινῆς Διαθήκης θά ἀναφερθοῦμε στὴν παρούσα εἰσήγησή μας.

1. Οἱ ἔκδόσεις

Τό πρῶτο ύπόμνημα τοῦ Τρεμπέλα, στίς ἐπιστολές τοῦ ἀποστόλου Παύλου, δημοσιεύεται τό 1937 καὶ ἔκτείνεται σέ συνολικά 739 σελίδες.² Τό ύπόμνημα αὐτό ἐπανεκδίδεται σέ ἐπαυξημένη καὶ δίτομη μορφή τό 1956. Τό ύλικό του χωρίζεται πλέον στίς πρῶτες τρεῖς ἐπιστολές τοῦ Παύλου, τῶν δποίων ἡ ἔρμηνεία διαλαμβάνεται στὸν πρῶτο τόμο, 560 σελίδων,³ καὶ στίς ύπόλοιπες, μέ τίς δποίες ἀσχολεῖται δι δεύτερος τόμος ἐκτάσεως 464 σελίδων.⁴ Ἔνα δεύτερο ύπόμνημα, 586 σελίδων, στὴν Πρός Εβραίους καὶ στίς Καθολικές ἐπιστολές δημοσιεύεται τό 1941.⁵ Μετά

1. Εδ. Δ. Θεοδώρου, «Παναγιώτης Ν. Τρεμπέλας (Σπουδαί, τίτλοι, δρᾶσις, δημοσιεύματα)», *Ἐπιστημονική Ἐπετηρίδα Θεολογικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν* 17 (Τιμητικόν ἀφιέρωμα εἰς Παναγιώτην Ν. Τρεμπέλαν), ἐν Αθήναις, 1971, σ. θ'.

2. *Ὑπόμνημα εἰς τάς ἐπιστολάς τοῦ Ἀπ. Παύλου*, Αθῆναι, 1937.

3. *Ὑπόμνημα εἰς τάς ἐπιστολάς τοῦ Ἀπ. Παύλου Α'*: *Ἐπιστολαὶ πρὸς Ρωμαίους, Α' καὶ Β' Κορινθίους*, Αθῆναι, 1956.

4. *Ὑπόμνημα εἰς τάς ἐπιστολάς τοῦ Ἀπ. Παύλου Β'*: *Ἐπιστολαὶ πρὸς Γαλάτας, Ἐφεσίους, Φιλιππησίους, Κολοσσαῖς, Θεσσαλονικεῖς Α' καὶ Β'*. *Τιμόθεον Α' καὶ Β'*, *Τίτον, Φιλήμονα*, Αθῆναι, 1956.

5. *Ὑπόμνημα εἰς τὴν πρός Έβραίους καὶ τάς ἐπτά Καθολικάς*, Αθῆναι, 1941.

δέκα ἔτη ἐκδίδεται τό ἑπόμενο ὑπόμνημα καὶ ὁ ὑπομνηματισμός τῆς Καινῆς Διαθήκης ὀλοκληρώνεται ἐντός τῆς πενταετίας 1951-1955. Συγκεχριμένα, τό 1951 ἐκδίδονται τά ὑπομνήματα στό κατά Ματθαῖον⁶ καὶ στό κατά Μᾶρκον Εὐαγγέλιο⁷ μέ ἀριθμό σελίδων ἀντιστοίχως 512 καὶ 328. Τό 1952 ἀκολουθεῖ τό ὑπόμνημα στό κατά Λουκᾶν Εὐαγγέλιο ἐκτάσεως 685 σελίδων.⁸ Τό 1954 δημοσιεύεται τό ὑπόμνημα στό κατά Ἰωάννην Εὐαγγέλιο τό 1954, 743 σελίδων.⁹ Ό υπομνηματισμός τῆς Καινῆς Διαθήκης ὀλοκληρώνεται μέ τὴν ἔκδοση τοῦ ὑπομνήματος στίς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων τό 1955, 692 σελίδων.¹⁰ Στά υπομνηματισθέντα ἀπό τὸν Παναγιώτη Τρεμπέλα βιβλία τῆς Καινῆς Διαθήκης δέν περιλαμβάνεται ἡ Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννη.¹¹

2. Τά προλεγόμενα

Τά προαναφερθέντα καινοδιαθηκικά ὑπομνήματα ἀρχίζουν πάντοτε μέ ἐκτενῆ προλεγόμενα, τά δποια ἀναφέρονται στά εἰσαγωγικά προβλήματα πού συνδέονται μέ τά υπομνηματιζόμενα βιβλία (συγγραφέας, χρόνος καὶ τόπος συγγραφῆς, γλώσσα, πηγές, παραληπτες, σκοπός τῆς συγγραφῆς, σύγχρονες θεωρίες καὶ κριτική τους ἀξιολόγηση). Τά προλεγόμενα στά υπομνήματα δέν διεκδικοῦν, βέβαια, πληρότητα στήν διαπραγμάτευση τῶν προαναφερθέντων θεμάτων οὔτε στήν χρήση τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας. Χαρακτηρίζονται, ὡστόσο, ἀπό ἐμβρίθεια, ἀναλυτικότητα, κριτική θεώρηση ἐπιστημονικῶν θεωριῶν, ἀλλά συγχρόνως καὶ ἀπολογητική διάθεση, ὅταν αὐτές ἔρχονται σέ ὀντίθεση πρός τήν παραδεδομένη ἐκκλησιαστική ἐρμηνεία. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ἀποτελεῖ τό πρόβλημα τῆς ἡμέρας τοῦ θανάτου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ στό κατά Ἰωάννην Εὐαγγέλιο σέ σχέση μέ τά τρία Συνοπτικά. Ἐνῷ είναι σαφές ὑπό σύγχρονο ἐρμηνευτικό πρίσμα ὅτι στό θέμα αὐτό ὑπάρχει διαφωνία μεταξύ δύο διαφορετικῶν

6. *Ὑπόμνημα εἰς τό κατά Ματθαῖον Εὐαγγέλιον*, Ἀθῆναι, 1951.

7. *Ὑπόμνημα εἰς τό κατά Μᾶρκον Εὐαγγέλιον*, Ἀθῆναι, 1951.

8. *Ὑπόμνημα εἰς τό κατά Λουκᾶν Εὐαγγέλιον*, Ἀθῆναι, 1952.

9. *Ὑπόμνημα εἰς τό κατά Ἰωάννην Εὐαγγέλιον*, Ἀθῆναι, 1954.

10. *Ὑπόμνημα εἰς τάς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων*, Ἀθῆναι, 1955.

11. Προφανῶς ἀφενός λόγω τῆς γενικῆς ἐλλείψεως πατερικῶν ἐρμηνειῶν στό βιβλίο αὐτό, καὶ ἀφετέρου λόγω τοῦ δυσερμήνευτου χαρακτήρα του.

εύαγγελικῶν παραδόσεων,¹² ὁ Τρεμπέλας ἐπιχειρεῖ νά̄ ἐναρμονί-
σει τίς δύο αὐτές παραδόσεις καὶ νά̄ ἀποδείξει μέ̄ ἐπιχειρήματα
ὅτι στήν πραγματικότητα συμφωνοῦν μεταξύ τους.¹³ Ἐντυπωσιά-
ζει στό σημεῖο αὐτό, ωστόσο, ἡ νηφαλιότητά του. Δέν προβαίνει
σέ ἀρνητικούς χαρακτηρισμούς τῶν διαφωνούντων δυτικῶν ἔρμη-
νευτῶν, δέν καταδικάζει τίς διαφορετικές ἐπιστημονικές ἀπόψεις,
ἀλλά τίς παραθέτει καὶ διαλέγεται μέ̄ ἐπιχειρήματα, ἔστω καὶ ἀν
αὐτά δέν εἶναι πάντοτε πειστικά.

Στό σημεῖο αὐτό ὁφείλουμε νά̄ παρατηρήσουμε ὅτι ὁ Τρεμπέ-
λας ἀποφεύγει νά̄ παραθέσει τίς πλέον ρηξικέλευθες ἀπόψεις τῆς
ἐποχῆς του ἢ καὶ τῶν προηγούμενων δεκαετιῶν. Προφανῶς ἔχει
συνείδηση τοῦ κινδύνου σκανδαλισμοῦ τῶν κατά κανόνα εὐσεβῶν
ἀναγνωστῶν του. Δέν ἐπιδιώκει, λοιπόν, νά̄ δημιουργήσει ἀναίτι-
ους προβληματισμούς ἀναφερόμενος σέ θεωρίες πού ἀμφισβη-
τοῦν βασικά ἄρθρα τῆς ὁρθοδοξῆς χριστιανικῆς πίστεως. Ἐπιλέ-
γει ἀντ' αὐτῶν τίς σχετικά ἡπιες κριτικές θεωρίες καὶ διαλέγεται
ἀποκλειστικά καὶ μόνο μέ̄ αὐτές.¹⁴

‘Ο Τρεμπέλας ἀναφέρει, ἔξαλλον, στά προλεγόμενά του τίς
ἐκδόσεις ἀπό τίς δόποιες παραθέτει πατερικές ἔρμηνειες, καθώς
ἐπίσης καὶ τά πατερικά ὑπομνήματα πού χρησιμοποιεῖ.¹⁵ Στήν
ίδια συνάφεια ἔχηγει τήν μέθοδο τῶν παραπομπῶν, οἱ δόποιες, ση-
μειωτέον, γίνονται σέ δλα τά πατερικά ἔργα πλήν τῶν πατερικῶν
ὑπομνημάτων, μέ τήν λογική ὅτι «δ ἀνατρέχων εἰς αὐτά καὶ ἀνα-
ζητῶν ἔκει τά σχετικά κεφάλαια καὶ στίχους εὐκόλως ἀνευρίσκει
τά ύψος ὑμῶν εἰλημμένα».¹⁶ Περιλαμβάνεται πλήρης πίνακας τῶν
λοιπῶν πατερικῶν πηγῶν ταξινομημένων σέ ἀναφορά πρός τό
ἐκάστοτε ἔρμηνευόμενο χωρίο. Οἱ πηγές αὐτές προέρχονται κυ-
ρίως ἀπό μεγάλους Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας (M. Ἀθανάσιος, M.

12. Βλ. τόν σχετικό προβληματισμό ἐνδεικτικά στόν S. McKnight, *Jesus and His Death: Historiography, the Historical Jesus and Atonement Theory*, Waco, TX, 2005, σ. 264 κ.έ.

13. Υπόμνημα εἰς τό κατά Ἰωάννην (σημ. 9), δπ.π., σσ. 31-32.

14. Ἀντίθετα, ἀντιπαρατίθεται πρός ριζοσπαστικές ἀπόψεις δυτικῶν θεολόγων
ειδικά ώς πρός τήν ἴστορικότητα καὶ τήν θεότητα τοῦ προσώπου τοῦ Ἰησοῦ
στό ἀπολογητικοῦ χαρακτήρα δοκίμιο του, Ἰησοῦς δ ἀπό Ναζαρέτ, Αθῆναι,
21940.

15. Βλ. ἐνδεικτικά Υπόμνημα εἰς τό κατά Λουκᾶν (σημ. 8), δπ.π., σ. 24.

16. Υπόμνημα εἰς τό κατά Ματθαίον (σημ. 6), δπ.π., σ. 22.

Βασίλειος, Γρηγόριος Νύσσης, Γρηγόριος Θεολόγος, Κύριλλος Ἀλεξανδρείας κ.ά.) ἡ κατά περίπτωση καί ἀπό διακεκριμένους γιά τήν βιβλική ἔρμηνεία τους ἐκκλησιαστικούς συγγραφεῖς (Κλήμης Ἀλεξανδρεύς, Εὐσέβιος Καισαρείας, Σεβηριανός Γαβάλων, Ὁριγένης, Βίκτωρ Ἀντιοχείας κ.ά.).¹⁷ Εξάλλου, γίνεται ἀναφορά μεταξύ ὅλων σε ἑκδόσεις Σειρῶν, ὅπως αὐτές τοῦ J.A. Cramer,¹⁸ καί εἰδικά στήν περίπτωση τῶν Παύλειων ἐπιστολῶν τοῦ K. Staab.¹⁹ Συμπεριλαμβάνονται ἐπίσης πίνακας συντμήσεων καί βιβλιογραφίας. Ὁ βιβλιογραφικός πίνακας εἶναι σύντομος καί περιλαμβάνει κυρίως ὑπομνήματα στήν ἀγγλική καί τήν γαλλική γλώσσα. Ἐδῶ εἶναι ἐμφανῆς ἡ ἔλλειψη δυνατότητας τοῦ Τρεμπέλα νά μελετήσει εἰς βάθος τήν γερμανική βιβλιογραφία, ἡ ὁποία πλήν ἐλαχίστων ἔχαιρεσεων ἀπουσιάζει.²⁰ Παρατηροῦμε ἐπίσης ότι ἡ βιβλιογραφία περιλαμβάνει συνήθως ἔργα παλαιότερα (ἔως καί ἀρχετές δεκαετίες) ἀπό τήν ἐποχή συγγραφῆς τῶν ὑπομνημάτων.²¹

17. Βλ. ἐνδεικτικά *Ὑπόμνημα εἰς τό κατά Λουκᾶν* (σημ. 8), δπ.π., σσ. 24-26.

18. *Ὑπόμνημα εἰς τάς ἐπιστολάς τοῦ Παύλου* (σημ. 2), σσ. δ'-ε'. Βλ. τό πολύτομο ἔργο τοῦ J.A. Cramer, *Catena Graecorum Patrum in Novum Testamentum*, Oxfordii, 1835-1844.

19. "Οπ.π., σ. δ". Βλ. K. Staab, *Pauluskommentare aus der griechischen Kirche aus Katenhandschriften gesammelt und herausgegeben*, Münster, 1933.

20. Ἀναφέρονται κάποιες ἐλάχιστες γερμανικές μελέτες, ἐνίστε μάλιστα σε ἀγγλική μετάφραση, βλ. *Ὑπόμνημα εἰς τάς ἐπιστολάς τοῦ Παύλου* (σημ. 2), δπ.π. σ. ιγ', ὅπου τό ἔργο τοῦ J.A. Bengel, *Gnomon Novi Testamenti*, Tübingae, 1835-1836, ἐκδεδομένο στά λατινικά καί στά γερμανικά, παραπέμπεται σε ἀγγλική μετάφραση. Ἀντιστοίχως ἡ ἐργασία τοῦ A. von Harnack, *Sprache und Reden Jesu*, Leipzig, 1907, παραπέμπεται ἐπίσης σε ἀγγλική μετάφραση στό *Ὑπόμνημα εἰς τό κατά Ματθαίον* (σημ. 6), δπ.π., σ. 7 (σημ. 5). Πρβλ. γιά τό θέμα αὐτό καί Εὐ. Θεοδώρου, «Παναγιώτης Ν. Τρεμπέλας» (σημ. 1), δπ.π., σσ. ζ'-η': «...ἐπιδοθεὶς ἐνώριτατα εἰς τήν ἐκμάθησιν ξένων γλωσσῶν καί χρησιμοποιιῶν ἀπροσκόπτως μάλιστα τήν Γαλλικήν καί τήν Ἀγγλικήν...». Ἀπό τήν πληροφορία αὐτήν, ἀπό τήν Ισχνή παρουσία γερμανικής βιβλιογραφίας στά προλεγόμενα τῶν ὑπομνημάτων του, καθώς καί ἀπό τήν πλήρη ἀπουσία τους στό κύριο, ἔρμηνευτικό μέρος τους, διαφαίνεται ἡ δυσκολία πού είχε δ Τρεμπέλας μέ τήν γερμανική γλώσσα.

21. Χαρακτηρικό παράδειγμα ἡ παρατιθέμενη βιβλιογραφία στό *Ὑπόμνημα στό κατά Ιωάννην* (σημ. 9), δπ.π., σ. 8, στήν ὅποια περιλαμβάνονται βιβλία ἀπό τό 1861 (J. Owen, *A Commentary, Critical, Expository, and Practical on the Gospel of John*, New York, 1861) ἔως τό 1947 (E.G. Hoskyns, *The Fourth Gospel*, London, 1947).

3. Τά έρμηνευτικά σχόλια

Στό κύριο, τό έρμηνευτικό, μέρος τῶν ὑπομνημάτων του, ὁ Τρεμπέλας χωρίζει τήν κάθε σελίδα καθέτως σέ δύο στήλες καὶ δριζοντίως σέ δύο τμῆματα. Τό ἄνω τμῆμα διαλαμβάνει τό κείμενο τῆς Καινῆς Διαθήκης στήν ἀριστερή στήλη καὶ τήν ἀναλυτική παράφρασή του στήν δεξιά στήλη, ἐνώ τό κάτω τμῆμα διαλαμβάνει τά έρμηνευτικά σχόλια. Τό κείμενο παραπέμπει στά έρμηνευτικά σχόλια μέσω αὐξόντων ἔκθετῶν, οἱ δποῖοι ὀντιστοιχοῦν πρός τήν αὐξουσα ἀριθμηση τῶν έρμηνευτικῶν ἀνά στίχο σχολίων.

Είναι ἀξιοσημείωτο ὅτι, ἐνώ τό κύριο μέρος τῶν σχολίων προέρχεται εἴτε ἀπό Πατέρες εἴτε ἀπό νεώτερους έρμηνευτές, κατά τό πλειστον δυτικούς, ὑπάρχουν καὶ έρμηνευτικές παρεμβάσεις τοῦ Ἰδιου τοῦ Τρεμπέλα, προφανῶς ὅταν θεωρεῖ ὅτι ἔχει νά συνεισφέρει στήν κατανόηση ἐνός χωρίου μέ κάποια παρατήρηση ἢ καὶ ἀνάλυση πού δέν περιλαμβάνεται στίς πατερικές πηγές καὶ στήν βιβλιογραφία του. Ἀπό μία πλευρά, τά ὑπομνήματα τοῦ Τρεμπέλα θά μποροῦσαν νά χαρακτηρισθοῦν ὡς ἔνα εἰδος σύγχρονων έρμηνευτικῶν σειρῶν (*catenae*). Αὐτός ὁ χαρακτηρισμός, ὡστόσο, θά ἀδικοῦσε τήν δική του προσωπική συνεισφορά. Ὁ Τρεμπέλας δέν παραθέτει ὅλα τά σχόλια πού διαθέτει, ἀλλά ἐπιλέγει τά κατ' αὐτόν σημαντικότερα ἐξ αὐτῶν. Τό εὑρός τῶν πηγῶν του είναι προφανῶς πολύ μεγαλύτερο ἀπό αὐτό πού ἔχει στήν διάθεσή του ὁ ἐκάστοτε Βυζαντινός σειρογράφος. Προσθέτοντας μάλιστα καὶ τά δικά του έρμηνευτικά σχόλια, δηλώνει μέ σαφήνεια, καὶ ὅχι μόνο ἔμμεσα, τίς προσωπικές έρμηνευτικές του κατευθύνσεις.²²

22. Βλ. ἐνδεικτικά Υπόμνημα εἰς τό κατά Ἰωάννη (σημ. 9), ὅπ.π., σ. 372, ὅπου μέ λυρικότητα ἀναπτύσσει τήν εἰκόνα τοῦ καλοῦ Ποιμένος ἐξ ἀφορμῆς τοῦ Ἰω.

10, 11 ἔξαιροντας τήν σημασία τοῦ Χριστοῦ γιά τήν ζωή τῶν πιστῶν: «Ο Ἱησοῦς Χριστός είναι ὁ ἄριστος καὶ ἀπαράμιλλος ποιμήν καὶ ἐπίσκοπος τῶν ψυχῶν. Οὐδεὶς ὅλος είναι τόσον ικανός καὶ ἐπιδέξιος, οὐδεὶς τόσον τρυφερός, οὐδεὶς τόσον πιστός καὶ ἀφωσιωμένος εἰς τό ποίμνιον, οὐδέ γνωρίζει ὅλος τίς τόσον πολύ, δυσοῦ Ἱησοῦς, νά διατρέψῃ καὶ νά καθοδηγῇ τό ποίμνιον καὶ νά προστατεύῃ καὶ θεραπεύῃ τάς ψυχάς τῶν λογικῶν προβάτων αὐτοῦ. Είναι Ποιμήν παντοδύναμος· Ποιμήν πάντοτε ἄγρυπνος· Ποιμήν στοργικός καὶ συμπαθής καὶ οἰκτίρμων· Ποιμήν πάνσοφος. Μένε ἡσυχον, ὁ μκρόν ποίμνιον. Είσαι ἡσφαλισμένον διά τῆς ἀκαταγωνίστου του δυνάμεως. Φρουρεῖσαι ἀπό τήν ἀγρυπνον ἐπιτήρησίν του. Στηρίζεσαι ἐπί τῆς συμπαθείας του καὶ είσαι ἀσφαλές ἀπό τήν ἀλάνθαστον φρόνησιν καὶ σοφίαν του. Μή ζητήσῃς ποτέ ἄλλον ποιμένα. Είναι ὁ μοναδικός, ὁ κατά πάντα ἐπαρκής καὶ πλούσιος Ποιμήν».

Βεβαίως τά ύπομνήματά του δέν ἀποτελοῦν οὐσιαστική ἐπιστημονική συνεισφορά στήν ἔρευνα τῆς Καινῆς Διαθήκης ως πρός τό περιεχόμενό τους, ἀφοῦ δέν ἔχουν ἔρευνητικό χαρακτήρα καὶ προσανατολισμό. Ἀποτελοῦν, ώστόσο, σημαντική συνεισφορά στήν κατανόηση τῆς Καινῆς Διαθήκης ἀπό δύο ους τήν μελετοῦν ἐνδελεχῶς. Ὁ Τρεμπέλας φαίνεται νά ἔχει ὑπ' ὄψιν του ἔνα συγκεκριμένο ἀναγνωστικό κοινό: τούς ἀποφοίτους του Γυμνασίου ἡ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς ἐποχῆς του, θεολόγους καὶ μή θεολόγους. Μόνον ἔνας ἀναγνώστης μέ τουλάχιστον ἐγκύκλια μόρφωση μποροῦσε ἔκεινη τήν ἐποχή νά κατανοήσει, ἐστω ἐν μέρει, τά Πατερικά, ἀλλά καὶ τά ἐπιστημονικά ἐρμηνευτικά σχόλια παρατίθεμενα μάλιστα ἀπό τό πρωτότυπο κείμενο. Ὁ Τρεμπέλας πιστεύει ἀκραδαντα στήν ἀνάγκη ἡ Καινή Διαθήκη νά διαβαστεῖ καὶ νά κατανοηθεῖ, νά μελετηθεῖ, ἀλλά καὶ νά συζητηθεῖ ἀπό τούς πιστούς.²³ Τά ύπομνήματά του σχεδιάζονται ως ἐργαλεῖα, τά ὅποια, ἀπό κοινοῦ μέ πολλές ἄλλες ἐκλαίκευτικές μελέτες σέ ἄλλους κλάδους τῆς Θεολογίας, δχι μόνο θά μόρφωναν τόν λαό τοῦ Θεοῦ θεολογικά, ἀλλά καὶ θά τόν καλλιεργοῦσαν πνευματικά.²⁴

Ἄξιοσημείωτο, καὶ βέβαια ἀπόλυτα κατανοητό, στό πλαίσιο τῆς ἐποχῆς στήν δόποια γράφονται τά ύπομνήματα, εἶναι, τέλος, ὅτι ἀπό τά ἐρμηνευτικά σχόλια πού δ Τρεμπέλας ἐπιλέγει, ὀλλά καὶ ἀπό αύτά τά δόποια δ Ἰδιος συγγράφει ἀπουσιάζει ἡ νηπτική διάσταση, ἡ τόσο σημαντική στήν δρθόδοξη πατερική παράδοση. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ἀποτελεῖ ἡ ἐρμηνεία τοῦ Τρεμπέλα στό Λκ. 17,21: «ἰδού γάρ ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἐντός ὑμῶν ἐστιν».²⁵ Ός δρθότερη ἐρμηνεία τοῦ «ἐντός ὑμῶν» δ Τρεμπέλας ἐπιλέγει τό «ἐν μέσῳ ὑμῶν» (501), τό δοποῖο πράγματι ἀποτελεῖ τό ἀρχικό νόημα τοῦ κειμένου σύμφωνα μέ τούς πλείστους τῶν σύγχρονων ἐρμηνευτῶν.²⁶ Προηγουμένως ἔχει παραθέσει ἔνα ἀναλυτικό

23. Αὐτός εἶναι, ἄλλωστε, δ λόγος πού ἔκπονει σύντομη ἐρμηνεία τῆς Καινῆς Διαθήκης Ἡ Καινή Διαθήκη μετά συντόμου ἐρμηνείας Α': Αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ Παύλου, αἱ ἐπτά Καθολικαὶ καὶ ἡ Ἀποκάλυψις, Ἀθῆναι, 1952, Ἡ Καινή Διαθήκη μετά συντόμου ἐρμηνείας Β': Τά Εὐαγγέλια καὶ αἱ Πράξεις τῶν Ἀποστόλων, Ἀθῆναι, 1953.

24. Βλ. τήν πλήρη ἐργογραφία τοῦ Τρεμπέλα στό Εύ. Θεοδώρου, «Παναγιώτης Ν. Τρεμπέλας» (σημ. 1), δπ.π., σσ. λβ'-πδ'.

25. Υπόμνημα εἰς τό κατά Λουκᾶν (σημ. 8), δπ.π., σσ. 500-501.

26. Ἐνθ. ἀν., δπ.π., σ. 501· βλ. τήν σχετική συζήτηση ἀντιπροσωπευτικά στόν F.

δικό του σχόλιο σχετικά μέ τήν ταυτότητα τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ μέ ἔντονα προτρεπτικό καί ήθικό χαρακτήρα. Παραθέτει ἐπίσης στήν συνάφεια αὐτήν ἑρμηνεῖς τῶν Κυρίλλου, Αύγουστίνου καί Θεοφυλάκτου. Ἀγνοεῖ, ωστόσο, ἡ παραλείπει ἐσκεμμένα, δόποιαδήποτε ἀναφορά στήν τεράστια ἑρμηνευτική παράδοση ἐπί τοῦ συγκεκριμένου στίχου ἐντός τῆς νηπικῆς γραμματείας.²⁷

4. Τά ύπομνήματα στήν ἐποχή τους

Ο Τρεμπέλας συγκέντρωσε στά ύπομνήματά του ὅλικό, στό δόποιο δέν μποροῦσε κάποιος εύκολα νά ἔχει πρόσβαση ἐκείνη τήν ἐποχή. Πρόκειται γιά τήν ἐποχή πρό τῆς ἀνθήσεως τῶν πατερικῶν ἐκδόσεων στήν Ἑλλάδα. Ο Ἰδιος δὲ Τρεμπέλας δύμολογεῖ ὅτι οἱ σύγχρονοι του "Ἐλληνες γνωρίζουν τούς Πατέρες «ἐκ τρίτης χειρός», δηλαδή ἀπό τούς δυτικούς, καί συγκεκριμένα ἀπό τίς ἐκδόσεις καί τίς μελέτες τους".²⁸ Αύτό λοιπόν πού προσέφερε δὲ Τρεμπέλας μέσω τῶν ύπομνημάτων του, ἡταν ἡ μεταφορά στούς ἀνθρώπους τῆς ἐποχῆς του τῶν ἑρμηνευτικῶν ἐκείνων κειμένων, τά δοποία θεωροῦσε ὅτι μποροῦσαν νά προαγάγουν ὅχι μόνο τήν κατανόηση τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἀλλά προφανῶς καί τήν κατανόηση τῆς ἐν γένει πατερικῆς θεολογίας.²⁹

Bvon, *Das Evangelium nach Lukas (Lk 15,1-19,27)*, EKK III/3, Dusseldorf, 2001, δπ.π., σσ. 166-168.

27. Βλ. ἐνδεικτικά Μακαρίου Αιγυπτίου, *Ἐπιστολή μεγάλη καί πάνυ ὀφέλιμος*, PG 34,432C· Μάρκου Ἐρημίτου, *Ἀπόκρισις πρός τούς ἀποροῦντας περὶ τοῦ θείου βαπτίσματος*, PG 65,1005B· Νείλου Ἀσκητοῦ, *Ἐπιστολὴ πᾶς Υακίνθῳ Ραιφερενδαρῷ*, PG 79,425D· Νικήτα Στηθάτου, *Πρακτικῶν κεφαλαίων οθ'*, PG 120, 883D· σχετικά μέ τήν νηπική ἑρμηνεία τοῦ συγκεκριμένου στίχου βλ. τήν μελέτη τοῦ K. Coman, «"Ιδού γάρ ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἐντός ὑμῶν ἐστιν" (Ακ. 17, 21). Φιλοκαλική ἑρμηνεία», στό Ιω. Γαλάνη/Ιω. Καραβιδόπουλου/Γ. Πατρώνου κ.ἄ. (ἔκδ.). *Διακονία - λειτουργία - χάρισμα. Πατερική καί σύγχρονη ἑρμηνεία τῆς Καινῆς Διαθήκης*. Τιμητικός Τόμος πρός τὸν διμότιμο καθηγητή τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Γεώργιο Ἀντ. Γαλίτη, δπ.π., σσ. 175-186.
28. Βλ. Π.Ν. Τρεμπέλα, *Ἐπὶ τῆς οἰκουμενικῆς κινήσεως καί τῶν θεολογικῶν διαλόγων ἡμερίσημα ἔγγραφα*, Ἀθῆναι 1972, σ. 74.
29. Χαρακτηριστικά σημειώνει δὲ Τρεμπέλας στά Προλεγόμενο τοῦ Α' τόμου τῆς Δογματικῆς τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας, Σωτήρ, Ἀθῆνα, 1978, σ. γ': «Οἱ ἑρμηνευτικοὶ θησαυροὶ τῶν Πατέρων, πρός τούς δοποίους ούχ! ἀνευ πολλῆς καταπλήξεως ἥλθομεν εἰς οικείότητα τινά κατά τήν συγγραφήν τοῦ Ὑπομνήματός μας εἰς τήν Καινήν Διαθήκην, ἐκέντριζον ἡμᾶς κατά τήν καταναλωθεῖσαν εἰς αὐτήν χρονικήν περίοδον, ἵνα καί εἰς τήν ἔρευναν τοῦ δογμα-

Κατ' αύτόν τόν τρόπο διαδειχνείται ότι ο Τρεμπέλας υπέδειξε έμμεσως τήν τεράστια σημασία τῶν Πατέρων γιά τήν δρθόδοξη πίστη και θεολογία σε μία έποχή, στήν οποία κυκλοφορούσαν και διαβάζονταν κυρίως εύσεβη ἀναγνώσματα, ἀλλά δέν καλλιεργεῖτο ίδιαίτερα ἡ μελέτη τῶν Πατερικῶν συγγραμμάτων.

Πέραν αύτοῦ διαδειχνείται ότι ο Τρεμπέλας καλλιέργησε τόν διάλογο μέτα τήν δυτικής προελεύσεως καινοδιαθηκική ἐπιστήμη τῆς έποχής του. Γιοθέτησε, μάλιστα, μέχριτοπ πάντοτε πνεῦμα και κατόπιν αὐστηρής ἐπιλογῆς, ἔρμηνευτικές θέσεις διατυπωθείσες ἀπό δυτικούς ἔρμηνευτές, μή διστάζοντας νά ἀναγνωρίσει τά θετικά τους στοιχεία.³⁰

Ἡ πρακτική του αύτή φανερώνει διάτοπα διαδικασία την διαδικασία την ἀνάγκη νά πλαισιωθεί διατυπωθείσες προσεγγίσεις, οι διόποιες μπορούν νά ἀνταποκριθοῦν μέγιστο πρόποτα στά πνευματικά αἰτήματα τοῦ συγχρόνου του ἀνθρώπου.

Ἄπό τήν ἄλλη πλευρά, διαδειχνείται ότι ο Τρεμπέλας δέν λαμβάνει ὑπὸ δψιν του τίς τρέχουσες κατά τήν έποχή συγγραφῆς τῶν ὑπομνημάτων του ἔρμηνευτικές τάσεις στήν διεθνή καινοδιαθηκική ἐπιστήμη, στήν οποία πραγματοποιεῖται μία κοσμογονία. Μέτρο προσεγγίσεως τήν Γερμανία μεσουρανεί ἡ ἔρμηνευτική μέθοδος τῆς μορφοϊστορίας (*Formgeschichte*)³¹ και ἥδη ἔχει ἀφήσει ἔντονα τά λίχνη τῆς ἡ ἀνα-

τυκοῦ πλούτου τῆς διδασκαλίας αὐτῶν κατατρυφήσωμεν και, κατά τό ἐνδον, καταστήσωμεν καί τοῦτον προσιτόν εἰς τό ἔκκλησιαστικόν πλήρωμα» (ἢ ἔμφαση τοῦ συγγραφέως).

30. Σημειώνει σχετικά στό Υπόμνημα εἰς τάς ἐπιστολάς τοῦ Παύλου (σημ. 2), ὅπ.π., σ. γ': «Διά τήν μορφήν αὐτοῦ ταύτην καθίσταται τό ὑπόμνημα τοῦτο και ἔρμηνεία ἔγκυρος και αύθιντική ἐνσωματοῦσα πιστῶς τήν ἔρμηνευτικήν παράδοσιν τῆς Ὁρθοδόξου ἔκκλησίας, πρός τήν διόποιαν μετά σεβασμοῦ ἐστράφη ὑπέρ πᾶσαν προσδοκίαν και ἐλπίδα και πολλῶν ἐκ τῶν νεωτέρων δοκιμωτάτων, οὐ μόνον καθολικῶν ἀλλά και διαμαρτυρομένων, ἔρμηνευτῶν ἡ προσοχή... ἐντεῦθεν ἐκ τῆς χρήσεως ὑπομνημάτων ὑπό νεωτέρων, κατά μέγα μέρος διαμαρτυρομένων, ἔρμηνευτῶν δημοσίευθέντων, ἐάν ἔξαιρέσωμεν φιλολογικάς τινάς και ἴστορικάς και κριτικάς παρατηρήσεις ὀμέσως ἐκεῖθεν ληφθεῖσας, ἐβοθήθημεν κυρίως εἰς τό νά καθιδήγηθάμεν διαφαλδᾶς και εὐκόλως εἰς τήν ἐξεύρεσιν και ἐκλογήν τῶν εύστοχωτέρων Πατερικῶν ἔρμηνειῶν εἰς τάς ἀνά πᾶν βῆμα σημειουμένας περιπτώσεις...».

31. Βλ. σχετικά K. Koch, *Was ist Formgeschichte. Methoden der Bibelexegeze*, Neukirchen-Vluyn, 1989, J.D.G. Dunn/P. Goolder, «Κριτική τῆς μορφῆς (*Form Criticism*)», στό P. Goolder (ἐπιμ.), *Ἀναζητώντας τό νόημα: Μία εἰσαγωγή στήν ἔρμηνεία τῆς Καινῆς Διαθήκης*, Θεσσαλονίκη, 2011, σ. 35-46.

πτυχθεῖσα κατά τόν δέκατο ἔνατο καί τό πρῶτο μισό τοῦ εἰκοστοῦ αιώνα θρησκειοστορική σχολή.³² Στόν διεθνῆ χῶρο κανεὶς δέν ἀγνοεῖ τήν ἐποχήν ἐκείνη τίς ἐργασίες, μεταξύ ὄλλων, τῶν A. Schweizer,³³ R. Bultmann,³⁴ M. Dibelius,³⁵ ἀκόμη καί τοῦ πολύ παλαιότερου καί ἰδρυτή τῆς Σχολῆς τῆς Τυβίγγης F.C. Baur.³⁶ Ωστόσο, δι Τρεμπέλας τό πράττει, ἐπιλέγοντας καινοδιαθηκικά ὑπομνήματα ἀποκλειστικά καί μόνο συντηρητικῶν ἐρμηνευτῶν ἀπό τόν ἀγγλόφωνο καί τόν γαλλόφωνο χῶρο, πού μάλιστα δημοσιεύθηκαν, ὅπως ἡδη ἀναφέρομε, ἀρκετά χρόνια ἡ καί δεκαετίες πρίν ἀπό τά δικά του ὑπομνήματα.³⁷

Φαίνεται δτι δι Τρεμπέλας ἥθελε ἀρχικά νά προσφέρει ἀποκλειστικά καί μόνο ἔνα στερεό ἐρμηνευτικό ὑπόβαθρο ἐπί στημονικῆς βάσεως, γιά τήν ὁρθή κατανόηση τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἔνα συνοδευτικό ἀνάγνωσμα γιά τόν κάθε μελετητή της. Θά λέγαμε, μέ σύγχρονη δρολογία, δτι δι Τρεμπέλας σχεδίασε ἀρχικά μία, κυρίως ἐρμηνευτικοῦ καί θεολογικοῦ προσανατολισμοῦ, *Study Bible*, στήν δποία θά σταχυολογοῦσε καί θά παρουσίαζε τίς κατ' αὐτόν ἀξιολογύτερες ἐκ τῶν ὑπαρχουσῶν ἐρμηνειῶν.³⁸

32. Βλ. ἀντιπροσωπευτικά τό βιβλίο-σταθμό τῆς θρησκειοστορικῆς σχολῆς W. Boussel, *Kyrios Christos: Geschichte des Christusgläubens von den Anfängen des Christentums bis Irenaeus; mit ausführlichen Registern*, Göttingen, 1913.
33. Βλ. ἐνδεικτικά A. Schweizer, *Geschichte der Leben-Jesu-Forschung*, Tübingen, '1913, μεταφρασμένο στά Ἑλληνικά ώς: Ιστορία τῆς ἐρευνας τοῦ βίου τοῦ Ἰησοῦ, Ἀρτος Ζωῆς, Αθήνα, 1982.
34. Βλ. ἐνδεικτικά R. Bultmann, *Die Geschichte der synoptischen Tradition*, FRLANT 29, Göttingen, '1931.
35. Βλ. ἐνδεικτικά M. Dibelius, *Die Formgeschichte des Evangeliums*, Tübingen, 1919.
36. Βλ. ἐνδεικτικά F.C. Baur, *Das Christentum und die christliche Kirche der drei ersten Jahrhunderte*, Tübingen, '1860.
37. Βλ. ἀνωτέρω σημ. 21.
38. Ό ίδιος σημειώνει σχετικά στό Υπόμνημα εἰς τάς ἐπιστολάς τοῦ Παύλου (σημ. 2), δπ.π., σ. γ': «Εἰς τό ὑπόμνημα τοῦτο κατεβλήθη πᾶσα φροντίς, δπως περιληφθῆ εἰς ἔνα καί μόνον τόμον, σαφῆς, πλήρης καί αὐθεντική ἐρμηνεία πασῶν τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου, ἵκανη νά παρέχῃ μετά πάσης δυνατῆς συντομίας καί προχειρότητος τήν διευκρίνισιν καί διακρίβωσιν τῆς σκέψεως καί τοῦ νοήματος τοῦ μεγάλου ἀποστόλου ἐπί οἰουδήποτε χωρίου τῶν συγγραφῶν αὐτοῦ... Ἐντεῦθεν τό ὑπόμνημα τοῦτο, μολονότι δέν θά ηδύνατο νά χαρακτηρισθῇ οὕτε ὡς καθ' αὐτό φιλολογικόν, οὕτε ὡς κριτικόν, ὀλλ' οὕτε καί ὡς αὐστηρῶς θεολογικόν, παρουσιάζεται ἐμπεριλαμβάνον ἐρμηνευτικάς παρατηρήσεις γλωσσικοῦ, ιστορικοῦ, θεολογικοῦ, ἔστι δ' ὅτε καί κριτικοῦ περιεχομένου».

Τό συγκεκριμένο αύτόν συγγραφικό στόχο τόν διευρύνει σταδιακά, καθώς διαπιστώνει, δπως ἀναφέρει σαφῶς στό ὑπόμνημά του στό κατά Μᾶρκον Εὐαγγέλιο, ἀλλά καί στά ὄπτερα ἀπό αὐτό, τήν ἀνάγκη νά προσδώσει στά ἔρμηνευτικά του σχόλια καί ποιμαντική διάσταση.³⁹ Συνειδητοποιεῖ, δηλαδή, δτι τά ὑπομνήματά του δέν ἀρκεῖ νά ἀποσκοποῦν μόνο στό νά προσφέρουν ἔξειδικευμένες ἔρμηνευτικές γνώσεις, ἀλλά συγχρόνως πρέπει καί νά ἐποικοδομοῦν τόν ἀναγνώστη τους, δ ὅποιος είναι, δεδομένα, χριστιανός καί ἀγωνίζεται συνειδητά τόν πνευματικό ἀγώνα.⁴⁰ Άναφερόμαστε βέβαια ἐδώ στήν δεκαετία τοῦ '50, δταν τό κίνημα τῆς Ζωῆς ἀπλώνεται σταδιακά σέ δλόκληρη τήν ἑλληνική ἐπικράτεια. Προκεται γιά μία περίοδο, στήν δποία τό δραμα μιᾶς δρθόδοξης χριστιανικῆς Ἑλλάδας κτισμένης πάνω στά ἐρείπια τῆς κατοχῆς καί τοῦ ἐμφυλίου πολέμου, φαινόταν πολύ ζωντανό.

Οι ἀνωτέρω παρατηρήσεις σχετικά μέ τήν σημασία τῶν καινοδιαθηκιῶν ὑπομνημάτων τοῦ Τρεμπέλα λαμβάνουν ἀσφαλῶς ὑπ' ὅψιν δτι αύτός δέν ὑπῆρξε ad hoc βιβλικός θεολόγος. Ή ἐπιτυχής ἐνασχόλησή του μέ τόν ὑπομνηματισμό τῶν βιβλίων τῆς Καινῆς Διαθήκης, καθώς ἐπίσης, βέβαια, καί μέ τήν συγγραφή σημαντικοῦ ἀριθμοῦ βιβλικῶν μελετῶν, ἀποτελεῖ ἀθλο ἀνυπέρβλητο ἀκόμη καί γιά τά δεδομένα τῆς Δικῆς του ἐποχῆς, στήν δποία οι ἐπί μέρους κλάδοι τῆς θεολογίας, δέν ἦταν τόσο ἔξειδικευμένοι, δσο είναι σήμερα.

39. Πβλ. Ὕπόμνημα εἰς τό κατά Ιωάννην (σημ. 9), δπ.π., σ. 3: «Καὶ εἰς τό Ὅπόμνημα τοῦτο προσεπαθήσαμεν νά προσδώσωμεν καί πρακτικήν μορφήν, ὡστε πρός τήν θεολογική καί Ιστορική ἔρμηνεία νά συνυπάρχῃ ἐν αὐτῷ καί ἡ μόνη κατάλληλος διά τόν ὅμβωνα καί ὑποβοηθητική τοῦ ἔργου τῶν ιεροκηρύκων πρακτική ἔρμηνεία».

40. Ὁπως σημειώνει χαρακτηριστικά δ ἔδιος δ Τρεμπέλας, Ὕπόμνημα εἰς τό κατά Μᾶρκον (σημ. 7), δπ.π., σ. 23: «Ούτω τά δύο ταῦτα ὑπομνήματα [εἰς τό κατά Ματθαίον καί εἰς τό κατά Μᾶρκον] συμπληροῦνται ἀμοιβαίως, τῆς συμβολῆς τῆς παρεχομένης ὑπό τοῦ ὑπομνήματος τοῦ Μάρκου, μηδαμῶς ὑπολειπομένης εἰς χρησιμότητα, ἐφ' δσον ὑπάρχει παντελής ἑλλειψις ἔρμηνεών πρακτικοῦ χαρακτῆρος, ἐμφανίζουσῶν ἐν τοῖς πράγμασιν δποία τις δέον νά ἥ ἥ ἀπ' ὅμβωνος διαπραγμάτευσις τῶν χωρίων τῆς Γραφῆς καί ὑποβοηθουσῶν μέν τούς ιεροκήρυκας διά τῶν καταλλήλων νύξεων καί παρατηρήσεων εἰς τό νά σπουδάζωσι τήν Γραφήν πρός διμήνιτούς σκοπούς, παρεχουσῶν δέ καί εἰς εύρυτέρους κύκλους τοῦ χριστεπωνύμου πληρώματος οίκοδομητικόν καί εἰς φιλοθέους σκέψεις καί παρορμήσεις κατάλληλον ἀνάγνωσμα» (ἡ ἐμφαση δική μας).

5. Τά ύπομνήματα στήν σημερινή ἐποχή

Τά ύπομνήματα τοῦ Τρεμπέλα δέν παύουν, καί σήμερα ὀκόμη, νά ἀποτελοῦν σημαντική πηγή σταχυολογημένων πατερικῶν, κυρίως, ἔρμηνειῶν σέ διάλογο σχεδόν τήν Καινή Διαθήκη. Βέβαια, τό ὑλικό αὐτό εἶναι πλέον σχετικά εὔκολα προσβάσιμο δεδομένης τῆς πληθώρας τῶν ἔκδοσεων πατερικῶν ἔργων, ἀλλά καί τῆς διάδοσης τῶν ἡλεκτρονικῶν μέσων ἀναζήτησης στά πατερικά κείμενα. Τά ύπομνήματα τοῦ Τρεμπέλα, ὡστόσο, παραμένουν χρήσιμα, διότι προσφέρουν ἔναν πρῶτο ἔρμηνευτικό προσανατολισμό γιά δόποιοδήποτε κείμενο τῆς Καινῆς Διαθήκης ἐρανισμένο ἀπό τήν πατερική ἔρμηνευτική παράδοση.

"Ηδη ἀναφέραμε ὅτι τά ύπομνήματα τοῦ Τρεμπέλα περιλαμβάνουν τίς ἔρμηνεῖς κυρίως τῶν σημαντικότερων Πατέρων καί ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων τῆς πρώτης χιλιετηρίδας, καθώς καί δρισμένων ἐκ τῶν μεταγενέστερων Πατέρων καί ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων πού συνέγραψαν ύπομνήματα. Πρόκειται γιά σημαντική πηγή γνώσης πού δύμως δέν εἶναι πλήρης. Θά μποροῦσε νά συμπληρωθεὶ σήμερα μέ τήν προσθήκη περισσότερων πατερικῶν ἔρμηνειῶν ἀπό δλες τίς περιόδους τῆς ζωῆς τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας καί ἀπό δλες τίς ἔρμηνευτικές τάσεις, ὥστε νά καταδειχθεῖ ἀκόμη διαυγέστερα ἡ ἐνότητα καί συγχρόνως ἡ πολυφωνία τῆς πατερικῆς ἔρμηνευτικῆς παράδοσης.

Τά ύπομνήματα τοῦ Τρεμπέλα ἀπηχοῦν μία προσπάθεια ἔξισορρόπησης τοῦ πατερικοῦ μέ τό σύγχρονό του ἐπιστημονικό λόγο. Παρά τήν παρουσία στά ύπομνήματά του καί ἔρμηνειῶν ἀπό νεώτερους "Ἐλληνες βιβλικούς θεολόγους (δύως κυρίως οἱ Ζολώτας⁴¹ καί Δαμαλᾶς)⁴² καί παρουσία τῶν ἔρμηνειῶν τῶν δυτικῶν καινοδιαθηκολόγων εἶναι πολύ ἐμφανέστερη. Στό σημεῖο αὐτό δὲ Τρεμπέλας ἔρχεται σέ ἀντίθεση πρός μία θεολογική τάση πού προϋπηρχε τῆς ἐποχῆς του καί παρατηρεῖται καί σήμερα.

Σύμφωνα μέ τήν τάση αὐτήν, δέν ὑπάρχει δρθή καί νόμιμη

41. Ἐνδεικτικά, στό Ὕπόμνημα εἰς τό κατά Ιωάννην (σημ. 9), δ.π.π., σ. 8, ἀναφέρεται τό Ν. Δαμαλά, Ἐρμηνεία εἰς τήν Καινήν Διαθήκην. Τόμος Δ' περιέχων τό κατά Ιωάννην Εὐαγγέλιον, Ἀθῆναι, 1940.

42. Στό ἔδιο ύπόμνημα, ἔνθ. ἀν., ἀναφέρεται στό βιβλίο τοῦ 'Ε. Ζολώτα, Ὅπομνημα εἰς τό κατά Ιωάννην Εὐαγγέλιον Α', Ἀθήνησιν, 1906, χωρίς μάλιστα νά δίνεται δὲ ἀκριβής τίτλος καί ἡ χρονολογία ἔκδοσεως τοῦ ἔργου.

έρμηνεία τῆς Γραφῆς πού νά προέρχεται ἀπό μή Ὁρθοδόξους: Οἱ μή Ὁρθόδοξοι εἰναι αἱρετικοὶ καὶ τὸ Ἰδιο εἰναι καὶ ἡ ἔρμηνεία τους. Ἡ αὐθεντική ἔρμηνεία τῆς Ἀγίας Γραφῆς μπορεῖ νά προέρχεται μόνον ἀπό τοὺς Πατέρες καὶ τοὺς ἀγίους, πού διέπονται ἀπό τὸ αὐτὸ Ἅγιο Πνεῦμα, τὸ δποτο φώτιζε καὶ τοὺς Ἱερούς συγγραφεῖς τῆς Καινῆς Διαθήκης.⁴³

Ο Τρεμπέλας, ὡστόσο, ἀποδαιμονοποιεῖ τὴν ἐπιστημονική, ἀλλά καὶ τὴν ἐν γένει θεολογική ἔρμηνεία τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἀπό δπου καὶ ἀν αὐτῇ προέρχεται, ἐφόσον αὐτῇ εἰναι συμβατή μέ τὸ πνεῦμα τῆς ἀρχαίας ἐκκλησιαστικῆς ἔρμηνευτικῆς παραδόσεως.⁴⁴

Αὐτή ἡ ἀποφη καθίσταται ὀκόμη σημαντικότερη ἀπό τὸ γεγονός δτι ὁ Τρεμπέλας δέν σπούδασε ποτέ στὴν Ἐσπερία.⁴⁵ Δέν κατακεραυνώνει, λοιπόν, αὐτό τὸ δποτο ὁ Ἰδιος δέν γνώρισε προσωπικά, δηλαδή τὴν δυτική θεολογία, καὶ ἐν προκειμένῳ τὴν ἔρμηνεία τῆς Καινῆς Διαθήκης ἀπό τοὺς δυτικούς ἔρμηνευτές, ἀλλά ἐπιδιώκει νά τὴν ἀξιοποιήσει δημιουργικά.

Ως γνωστόν, ἡ χριστιανική θεολογία ὑπῆρξε ἀπό τὰ πρῶτα τῆς βήματα ἀνοικτή στὸν διάλογο μέ τὰ πνευματικά ρεύματα τῆς ἐκάστοτε ἐποχῆς καὶ πάντοτε ἐγκολπωνόταν τὰ χρήσιμα στοιχεῖα

43. Ἡ ἀπόλυτη αὐτή καὶ καθ' οὐσίαν δυαλιστική θέση ἐδράζεται μεταξύ ἄλλων στὴν θεολογία τοῦ π. Ἰω. Ρωμανίδη, ὁ δποτοίσ σημειώνει χαρακτηριστικά στὸ βιβλίο του Δογματική καὶ συμβολική θεολογία τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας Α', Θεσσαλονίκη, 1983, σ. 174: «...θεόπνευστον δέν είναι τὸ κείμενον καθ' ἑαυτό, ἀλλά θεόπνευστος είναι ὁ γράφων αὐτό θεούμενος, ἡ θεόπνευστα τὰ περι θεουμένου γραφόμενα, ἀλλά μόνον, δταν ὑπό θεουμένου ἔρμηνεύοντα» (ἡ ἔμφαση τοῦ συγγραφέως).

44. Πρβλ. πρός τὴν ἀνωτέρω ἀντίληψη τὴν μετριοπαθή θέση τοῦ Τρεμπέλα, ὁ δποτοίσ διαπιστώνει σέ πολύ μεγάλο βαθμό συμφωνία μεταξύ τῆς ἔρμηνείας τῶν Πατέρων καὶ τῶν ἐτερόδοξων νεωτέρων ἔρμηνευτῶν: «Πράγματι δέ καταπλήττεται ὁ διά πρώτην φοράν βλέπων, πόσον πιστῶς ὀκολουθοῦνται αἱ ἔρμηνειαi αὐται καὶ ὑπό τῶν νεωτέρων, μετά ποίας δέ σοβαρότητος ἔξετάζουσιν αὐτάς καὶ οἱ φιλελεύθερώτεροι. Καὶ δέν θα κατήντα τις εἰς ὑπερβολήν, ἐάν ὑπεστήριξεν, δτι δέν ὑπάρχει νεωτέρα ἔρμηνεία χωρίου τινός τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου ἐπικροτηθείσα ὑπό τῶν συγχρόνων ἔρμηνευτῶν ὡς εύστοχως ἀποδίδουσα τὸ νόημα αὐτοῦ, ἡ δποτα νά μή ἔχῃ ἔξενεχθῇ ἐν χρόνοις προτέροις ὑπό τινός τῶν Πατέρων τῆς ἐκκλησίας ὡς μεμονωμένη γνώμη αὐτοῦ, ἀγνοηθείσα δέ διά τοῦτο ὑπό τῶν πολλῶν», Ὕπόμνημα εἰς τάς ἐπιστολάς τοῦ Παύλου (σημ. 2), δπ.π., σ. γ'.

45. Εδ. Θεοδώρου, «Παναγιώτης Ν. Τρεμπέλας» (σημ. 1), δπ.π., σ. ζ'.

τους προσαρμόζοντάς τα στά δεδομένα της. 'Ο Τρεμπέλας μέσω τῶν ὑπομνημάτων του ἀποτελεῖ πολύτιμο μάρτυρα τῆς πρακτικῆς αὐτῆς στήν σύγχρονη ἐποχῇ καί φωτίζει τόν δρόμο τόν ὅποιο καλούμαστε καί ἔμεις οἱ σύγχρονοι ὀρθόδοξοι ἔρμηνευτές νά ἀκολουθήσουμε, ἐπιχειρώντας ἐναν γόνιμο διάλογο μέ τήν δυτικῆς προελεύσεως σύγχρονη βιβλική ἐπιστήμη στήν βάση τῆς πλούσιας ἀνατολικῆς θεολογικῆς μας παράδοσης.⁴⁶

46. Ἐνας τέτοιος διάλογος ἡδη πραγματοποιεῖται στό πλαίσιο τῶν Συνεδρίων πού δργανώνει ἡ Ἐπιτροπή γιά τήν Ἀνατολική Εὐρώπη τῆς Studiorum Novi Testamenti Societas, βλ. J.D.G. Dunn / H. Klein / U. Luz / V. Mihoc (ἐκδ.), *Auslegung der Bibel in orthodoxer und westlicher Perspektive. Akten des west-östlichen Neutestamentler-/innen-Symposium von Neamt vom 4.-11. September 1998*, WUNT 130, Tübingen, 2000, I.Z. Dimitrov / J.D.G. Dunn / U. Luz / K.-W. Niebuhr, *Das Alte Testament als christliche Bibel in orthodoxer und westlicher Sicht. Zweite europäische orthodox-westliche Exegetenkonferenz im Rilakloster vom 8.-15. September 2001*, WUNT 174, Tübingen, 2004, A.A. Alexeev / Ch. Karakolis / U. Luz (ἐκδ.), *Einheit der Kirche im Neuen Testament. Dritte europäische orthodox-westliche Exegetenkonferenz in Sankt Petersburg, 24.-31 August 2005*, WUNT 218, Tübingen, 2008, H. Klein / V. Mihoc / K.-W. Niebuhr (ἐκδ.), *Das Gehet im Neuen Testament. Vierte europäische orthodox-westliche Exegetenkonferenz in Sambata des Sus, 4.-8. August 2007*, WUNT 249, Tübingen, 2009.